

Jag vänder knäna mot varandra

Inledning

Träden växer mot himmelen

Det är grå skyar idag. Jag sitter vid mitt köksbord och tittar ut över de tallar jag för tillfället har utanför fönstret. Tallar är tåliga träd. De växer rakt och länge. Det är aldrig tallarna som är tillfälliga, det är jag. Det är alltid jag som bara för tillfället bor i dessa tallträds skugga. Det har varit långa eller korta tillfällena till hem. Men alltid sitter jag vid mitt köksbord helt medveten om hur det ska skruvas isär, bäras som skivor och ben till någon ännu okänd lägenhet. Idag sitter jag i Stockholms södra förorter och ser grå moln bakom höga tallar.

Jag sitter vid mitt köksbord i röror av bostäder. Bostadsbrist, trångboddhet. Krisrapporter och bolånetak. Hyresregleringar, marknadshyror, bostadsbidrag och flyttkedjor. Politiker som pratar om individens val och framtiden, texter från 30-talet som ändå berättar mer om hur jag har det. I en meterhög ligger Dagens Nyheters bostadsbilagors drömboenden. Mäklarna ler i fyrfärg och Hyresgästföreningen försöker skriva emot i svart på vitt. Jag försöker få ihop bilderna med mina minnen av packade bananlådor, namnlappar uppsatta med häftmassa, madrasser under vardagsrumsbord, övervakande hyresvärdar, oro över nästa sammanpackning. Jag minns besök i ett potentiellt andrahandskontrakt långt bort med en skallig man som vill dela en etta med mig och tusen prydnadsföremål som inte får flyttas, eller en ytterdörr som inte passar och lämnar ett hål ut till grannarna, eller en fristående duschkabin i hallen och en stirrande man, eller bara två gånger hyran. Det har varit inneboende, sammanboende, andrahands-, tredjehands-, svartboende. Men aldrig aldrig bara boende. En ouppnåelig dröm om ett vanligt boende bara. En helt normal lägenhet med kök och dusch. Fyra väggar och ett tak bara. En dörr med mitt eget namn. En egen bostad bara. Ett bord som får stå hopskruvat. En liten utsikt över ett träd som växer.

Den här texten handlar om alla dessa bilder som inte går ihop. Hur jag böjer mig och tystnar. Hur vi viker oss och försöker anpassa vår efterfrågan till utbudet. Hur jag vänder mina knän mot varandra. Den här texten handlar om bostadsbristen.

Textens första del tar upp bostadssituationen i en jämförelse av hanteringen och beskrivningen av dagens bostadsbrist och den brist som rådde under första halvan av 1900-talet. Hur bostadssituationen blivit individens karriär. Hur ett politiskt område gjorts privat.

Genomgående blandas dessa delar med exempel på mina och andras konstnärliga arbeten. Konstnärliga arbeten som relaterar till ämne eller metod.

1. Bakgrund

1.1 *Bostad handlar om makt*

Det pratas otroligt mycket om bostäder, allra särskilt i Stockholm. Var bor du? Hur bor du? Hur ser det ut? Hemmet förväntas spegla oss själva. Det ska vara vår egen privata, personliga plats. Det ställe vi själva ska kunna bestämma över. Men bostadsfrågorna i Stockholm är också mer krassa: Hur mycket kostar det? Hur länge får du bo kvar? Hur fick du tag på den här lägenheten? Vårt hem ska vara vårt privata rum, men som feminismen länge hävdar: det personliga är politiskt. Mångas individers problem med bostadskarriären bildar tillsammans ett samhällsproblem. Och hemmet som skulle vara vår plats att bestämma över har för tusentals personer utan fast boende fallit utanför vår makt.

När bostaden är en individuell statussymbol blir kringflyttande och omöjligheten i att ordna en fast bostad ett personligt misslyckande. Något som bör ordnas genom att helt enkelt bli en bättre (vilket oftast verkar betyda rikare) person. I mitt verk *Ungdomen har blivit tråkig – en dag på blocket* listar jag hur de som önskar hyra bostad i Stockholm beskriver sig själva. Och det är en uppräkningslista av människor utan personlighet: skötsam, lugn och norrländsk är de adjektiv som dominerar. Intressena är träning och arbetet tar nästan all den vakna tiden. Och alla beskriver sig själva som fria: djurfria, rökfria, barnfria, spritfria. Till och med snusfri verkar vara något som en möjligt hyresvärd kan ha nytta av att veta. Alla dessa friheter för de blivande hyresvärdarna, alla begränsningar för de som bara önskar att få en plats att bo på. Och listan över vad en framtida lägenhet behöver uppfylla är betydligt kortare: gärna med kök, gärna mer än en månad, gärna inom en timme från Stockholm, men allt är av intresse! En person skriver: oändligt tacksam om någon kan hjälpa mig.

Det här är annonser för att få hyra en lägenhet i andra hand. Hur anpasslig måste man bli för att få vara en hyresgäst? Om bostadsbilagorna berättar om hur en lyckad innehavare av ett hem bör vara, berättar blocket om hur hyresgästen bör vara. En totalt anpassad person vars enda egenskaper är anpasslighet, att vara till lags. Därför är det svårt att svälja hur bostadsproblemen beskrivs i Dagens Nyheters bostadsbilagor eller i Henrik Schyffert och Fredrik Lindströms krogshow *Ljust och Fräscht*:

Vi svenskar måste vara världens trendängsligaste folk. Vi vågar snart inte ens köpa en soffkudde utan att rådfråga en expert eller ha lusläst sju-tio olika inredningsmagasin. Vad har hänt med oss, när blev vi det mesigaste folket i världen och hur gick det egentligen till när olika nyanser av vitt skapade mer debatt än längden på vårdköerna? Ljust & Fräscht är en ny krogshow om jakten på det perfekta boendet och vår slitsamma väg dit, kantad av hopp, förtvivlan och ett ständigt lager av byggdamm.¹

Här är problemen aldrig andrahandskontrakt eller ockerhyror. Här pratas inte om pengar. Bostadssituationen framställs som ett personligt val. Vissa väljer villa, vissa vill ha sekelskifteslägenhet. Men varför väljer vissa de trånga svartkontrakten med dubbla marknadshyror? Vems smak är det? I Dagens Nyheter och Svenska Dagbladets bostadsbilagor är bostad inte en brist, bostad är snarare ett intresse. En investering, en statussymbol, en ständigt föränderlig projektionssyta.

Gun betraktar sitt hus som ett ständigt pågående projekt. För tre år sedan gjorde hon om badrum och kök. Nu hoppas hon att det inte ska behövas så många stora förändringar på ett tag.

– Trots att jag trivs förträffligt kan jag tänka mig att dra vidare. Kanske när barnen är utflugna. Då vill jag bo i ett nybyggt lägenhet gärna nära vattnet. Det är spännande att prova på olika

1 <http://www.berns.se/extra/tools/parser/?url=/html/parse/offer.html&id=1437&lang=se> 22 mars 2011 09.02

Många med mig tycker inte längre det är så spännande att prova nya boendeformer. En egen bostad handlar om betydligt mer än bara kuddar eller att prova på olika väggfärger: en bostad handlar om makt. Den här maktdiskussionen hittar jag i *Tidskrift för genusvetenskap* nr 3 från 2007. Här skriver Catharina Thörn om hemlösa kvinnor. Hon kritiserar hur hemlöshet gjorts till en individfråga där fokus är vård och inte vilka bostäder som behöver byggas. I behandlingen av de hemlösa kvinnorna ifrågasätts även deras kvinnlighet, de anses behöva anpassa sig till en kvinnoroll där pyssel och heminredning är viktigt. Men i Thörns avhandling, *Kvinnans plats(er)- bilder av hemlöshet*, berättade de intervjuade kvinnorna inte om brist på kvinnlig identitet. För de intervjuade hemlösa kvinnorna handlade ett eget hem om makt. Catharina Thörn avslutar sin text så här:

Den feministiska slogan om att "det privata är offentligt" får för dessa kvinnor en bokstavlighet som är svår att värja sig mot. Den feministiska rörelsen har länge och med rätta kritiserat att kvinnors identitet kopplas till hemmet. Idag, när hemtrenden växer sig allt starkare, känns den kritiken mer relevant än på länge. Ändå är det något som fattas i analysen. Ställd mot hemlösa kvinnors situation måste hemmet erkännas ett värde – inte minst för kvinnor. Men inte som garant för deras kvinnliga identitet utan snarare som ett uttryck för rätten att ha makt över sitt eget liv.³

Artikeln handlar om kvinnor utan fast bostad, de som bor på härbärgen eller till och med trappuppgångar. Ändå är denna syn på boende minst lika relevant för mig som det som framställs i dagstidningarnas bostadsbilagor. En bostad handlar om makt. Brist på bostad ger maktlöshet. Och det sätt som hemmets vikt blir större för den som har en svag position på det som kallas bostadsmarknaden kan jag helt leva mig in i.

En som skrivit om den generation jag tillhör är Gustav Fridolin. I boken *Blåst* beskriver han hur åttiotalisterna inte hörde till de som åt Pippis krumelur-piller och aldrig ville bli vuxna, vi har hört till de som inte fått bli det. Vuxen är inte längre något man blir vid arton års ålder utan något som man får, något man måste uppnå. Ett stort hinder för att lyckas uppnå denna vuxenhet är bristen på bostäder. Fridolin jämför sig med sin mormor och morfar. De som hörde till generationen som byggde egna-hem. *Egen härd är guld värd* stod det broderat på deras bonad. Möjligheten till en egen bostad var en helt central del av välfärdsstatens framväxt.⁴

Även om jag helst inte vill se det här som bara generationer. Visserligen är det helt uppenbart att förutsättningarna för att vara ny på bostadsmarknaden är helt olika nu och när mina föräldrar var i min ålder. Eller för bara femton år sedan. Men jag vill också se det som något som inte är ett "ungdomsproblem". För hur länge kan man vara ungdom? Och hur mycket ungdom är nyanlända stora familjer från Irak eller en nyinflyttat fränskild morsa som fått ett deltidsarbete i offentlig sektor? Det handlar inte bara om en generation, det handlar om en förändrad politik. Och det är en politik, brist på politik som känns igen från förut. Just som Gustav Fridolin skriver om sina morföräldrar så kan den kampen det blivit att få en egen härd idag ses även under 40-talets bostadsbrist. Men svaren på ett liknande problem skiljer sig mycket.

1.2 Från bostad åt alla till bostadskarriär

När jag söker på ordet bostadsbrist på Stockholm stads hemsida handlar artikelträffarna om historia: miljonprogrammet och 40-50-60talens bostadsbrist.⁵ Bostadsbristen verkar vara historia. Så jag bestämmer mig för att gå tillbaka i tiden. Jag beställer upp en gammal klassisk bok från stadsbibliotekets magasin: *Kris i befolkningsfrågan* från 1934 av Alva och Gunnar Myrdal. Den här

² Kaask, Helena i *Svenska Dagbladet* 18 augusti 2011

³ Thörn, Catharina *Hem ljuva hem* ur *Tidskrift för genusvetenskap* nr3 2007:85

⁴ s.113 Fridolin, Gustav *blåsta! Nedskärningsåren som formade en generation* Ordfront förlag 2009

⁵ <http://stockholm.se/-/Sok/?q=bostadsbrist> söndag 27 mars 2011 12.36

boken var central i den stora debatt om bostadsbrist som blev del av välfärdsstatens byggande. Boken har ett tydligt ovanifrån perspektiv och har en stark tro på en social ingenjörskonst som med rätta blivit hårt kritiserat. Den är skriven i en annan tid och ibland är texten skrämmande, som i formuleringar kring folkstammens utveckling. Det här var tidigt 30-tal. Men trots de nästan 80 år som gått känner jag igen mycket av deras problemformuleringar kring boende:

Rent allmänt må vidare framhållas, att de nyproducerade smålägenheterna på grund av de höga byggnadskostnaderna och av andra orsaker betinga så höga hyror, att folk bara kunna flytta in där mot villkoret av en ytterligare sammanträngning. Vi påträffa därför mycket ofta den största trångboddheten just i dessa nybyggda fastigheter; vilka på grund därav trots den nya putsen och det modernistiska byggnadssättet hastigt sjunka även i kvaliteten.⁶

Jag vet själv hur dyra de nya lägenheterna i Hammarby Sjöstad eller Årstadal är. Hur de som inte hör till kategorin rika par tvingas bo bakom bokhyllor i de öppna planlösningarna och ändå betala en hög hyra. Paret Myrdal fortsätter att från 30-talet beskriva en situation jag känner igen idag.

I takt med hyrorna stego fastighetsvärdena. Trots det pågående prisfallet ha dessa värden hållit i sig i krisen, delvis beroende på räntesänkningen. Fastighetsägarna, som vanligen sutto blott med toppvärdena i sina hus, gjorde fabelaktiga vinster, då fastighetsvärdena stego medan inteckningsskulderna stodo oförändrade. Ofta gjordes vinsterna icke av de mera stadiga fastighetsägarna utan av spekulationshajar på fastighetsmarknaden som utnyttjade konjunkturena. [...] Det hör till de skändligaste kapitlen i svensk socialhistoria, att samhället lät dessa i egentligaste mening "oförtjänta" vinster gå i fastighetsspekulanterns fickor.⁷

Även här känner jag igen mig mer än jag skulle vilja. I budgetpropositionen 2010 beskrivs samma situation: trots finanskrisen har bostadspriserna inte sjunkit.⁸ Bostadsbristen håller priserna uppe. Då och då kommer varningar för den ökade belåningen. I Dagens Nyheter varnar experter för en fastighetsbubbla. Svenskarnas lånebörda växer med tre miljarder i veckan, nästan all belåning har gått till att betala allt dyrare boende. Artikelförfattaren Patricia Hedelius skriver att statistiken får henne att tänka på uttrycket "inga träd växer till himmelen".⁹ Men priserna stiger, bankerna lånar ut. Vissa vinner och vissa kommer förlora. Och återigen är 30-talet närmre än det borde:

Ur den liberala nationalekonomiens arsenal hämtades som vanligt vetenskapliga argument för att vad som låg i kapitalisternas intresse också var nationalekonomiskt riktigt. [...] Samhällsorganen gjorde i Sverige inga anspråk på vare sig andel i de oförtjänta vinsterna [på bostadsspekulation] eller på rationell kontroll över produktion och marknader. Under hela denna svindeltid odlades i stället en liberalekonomisk ideologi om att "lagen om utbud och efterfrågan" skulle reglera bostadsmarknaden. Om någonsin den klassiska termen utsugning har full tillämpning, har den det å bostadsmarknaden i de stora städerna.¹⁰

Den här texten skrevs 1934 men argumentet om utbud och efterfrågan har återigen kommit in i bostadspolitiken. Den här boken var en del av en stor debatt och omläggning av bostadspolitiken på 1900-talets mitt. För det som skedde efter *Kris i befolkningsfrågan*, på 40-50 och 60-talen, var en bostadspolitik där bättre bostäder åt alla var en viktig del av den framväxande välfärdsstaten. Bostadspolitiken inriktades på bostäder åt *alla*, istället för som i vissa andra europeiska länder på kategoriboenden och särskilda områden för utsatta grupper. Den politik som utformades byggde på allmännyttiga bostadsbolag, hyresreglering enligt bruksvärdesprincipen samt räntebidrag, subventioner och lånegarantier för bostadsbyggande.¹¹ Man lyckades också få ned bostadsbrist och trångboddhet både under 40 och 50-talens byggvåg och under 60- 70-talens miljonprogram.¹² Men nu är både bostadsbristen och

6 s. 136 Myrdal, Alva och Gunnar 1934

7 Ibid s.140

8 Budgetpropositionen för 2010

9 Hedelius, Patricia i Dagens Nyheter 12 november 2010

10 Ibid s.140

11 Werne, Kent *Du sköna nya hem* 2010

12 Boverket *Var finns rum för våra barn?* 2006 s.23-24

trångboddheten tillbaka. Boverket räknar med att mer än en tredjedel av de unga (16-24 år) är trångbodda¹³ och Kent Werne skriver i sin bok *Du sköna nya hem* att 200.000 unga idag saknar fast boende.¹⁴ 287.000 personer betalade 2009 för en köplats på Stockholms bostadsförmedling, samma år förmedlades 9.202 lägenheter.¹⁵

Det är verkligen inte fel att ha en bostadskö. Det är sympatiskt att det finns en väntans väg till en bra, och kanske även central, bostad. Att inte bara rikedom kan ge en bostad. Som en läsare skriver efter Dagens Nyheters granskning av bostadsmarknaden under våren: ”*Jag studerar, bor i nyrenoverad etta på 35 kvm i centrala Sthlm för 2800 kr i mån. Vad är då svaret? Jo framförhållning, vilket ofta lyser med sin frånvaro i dag.*”¹⁶ Jag blir glad att hon har fått en bra bostad genom kötid. Och hur många gånger har jag inte förbannat mig själv för att jag ramlade ur Stockholms bostadskö när jag för åtta år sedan bodde i Göteborg och aldrig trodde jag skulle flytta hit? Men trots allt: framförhållningen fungerar bara så länge andra planerar sämre än du. Om alla varit lika bra på framförhållning som den här läsaren skulle hon trots allt fått vänta ännu längre. Och hur ska de som är för unga eller nyss har anlänt från ett annat land ha kunnat ha den framförhållning som behövs för ett boende? Brist på planering kan vara en individuell förklaring till en dålig bostadssituation, men på en samhällslig nivå är det inte brist på kötid utan brist på bostäder.

På Stockholms stads hemsida finns ändå inte mycket information om dagens bostadsbrist. En länk visar till bostadsförmedlingen. Här finns rubriken *Vägen till en lägenhet* där står, enkelt uppställt i punktform: 1. Anmäl intresse 2. Se lägenheten. Vad som inte står är hur många år som skiljer den första från den andra punkten. Bristen på bostäder är över huvud taget inte ett problem som märks särskilt mycket på bostadsförmedlingens hemsida. Vid en sökning på ordet bostadsbrist handlar de texter som kommer upp återigen om historia, om 30-talet och miljonprogrammet. Om framtiden står istället så här:

Bostadsförmedlingen är en utpräglad serviceorganisation som står och faller med den service som kan erbjudas våra två stora kundkategorier – fastighetsägare och kunderna i bostadskön. Vår främsta framgångsfaktor utgörs därmed av att kunna arbeta så effektivt och kundorienterat som möjligt. I detta ständiga förbättringsarbete har bostadsförmedlingen gått från att vara ett företag som bara för några år sedan hade all kundkommunikation via telefon, besök och brev till att i huvudsak kommunicera via webb och e-tjänster.¹⁷

I den historiska tillbakablicken var bostadsbristen ett samhällsproblem, något som hindrade utvecklingen mot en välfärdsstat, något som skulle lösas genom central politik. De kommunala bolagen var vägen till en god bostad åt alla. Idag beskrivs de bostadssökande, de bostadslösa och trångbodda, istället som kunder som behöver en effektiv web-service. Den politik som byggde bort bostadsbristen i mitten av förra seklet har upphört. Det är lättare att känna igen sig i den situation som var på 30-talet.

Orden i dagens bostadspolitik är inte allmännyttan, hyrestak, räntebidrag, subventioner, goda bostäder åt alla till en rimlig kostnad. Politiken lades om med början redan på 90-talet. Bostadsdepartementet lades ned under den borgerliga regeringen 1991. Av ministern Birgit Friggebo ansågs det inte mer nödvändigt än att ha ett cykel- eller tandborstdepartement. Innan 1994 när regeringen byttes ut hade bolånen upphört, räntebidragen fastats ut och kommunerna hade inte längre ansvar för bostadsförsörjning.¹⁸ Den politik som byggde bort bostadsbristen i mitten av förra seklet hade upphört. Nu är det lättare att känna igen sig i diskussionen från 30-talet. Det är den fria

13 Ibid s.41

14 Werne s.42

15 www.bostad.stockholm.se 28 september 2010 19.04

16 Dagens Nyheter 14 februari 2011

17 <http://www.bostad.stockholm.se/en/Om-oss/Organisation/Framtid/> fredag 18 mars 11.45

18 Werne 2010:170f

marknaden som ska ordna upp saken, politikerns uppgift är att röja bort hinder för de privata aktörerna. De begrepp som används idag är flyttkedja, bostadstillfällen, betalningsvilja och efterfrågeöverskott. De åtgärder som föreslås och genomförs är införande av marknadshyror, ombildning till bostadsrätter och ägarlägenheter.

Att införa marknadshyror skulle reglera efterfrågeöverskottet. De långa köerna till bostäder i Stockholm kommer försvinna om de hyresbostäder som finns på attraktiva platser blir så dyra att inte så många har råd att efterfråga dem. Bara de med rätt betalningsvilja kan vara kunder på den marknaden. Men det hela framhålls som en valmöjlighet. I budgetpropositionen för 2010 står det så här om bostadspolitiken:

Hushållens behov och önskemål ska vara styrande för hur bostadsbeståndet utvecklas. Från och med den 1 maj 2009 finns den nya upplåtelseformen ägarlägenheter i nyproduktion vilket innebär ytterligare ett instrument och en valmöjlighet på den svenska bostadsmarknaden för byggherrar och hushåll. Jämfört med bostadsrätterna erbjuder ägarlägenheterna större möjligheter till uthyrning, vilket gör att rörligheten på bostadsmarknaden ökar. Situationen på bostadsmarknaden är oroväckande i stora delar av landet. I storstadsområdena kännetecknas situationen av långa bostadsköer och omfattande, oreglerad andrahandsuthyrning, medan det på vissa håll i landet råder ett överskott på hyresrätter. Trots den rådande ekonomiska lågkonjunkturen har bostadspriserna inte sjunkit nämnvärt utan tidvis till och med stigit i regioner där det råder bostadsbrist. Bostadsbyggandet, som under 2006–2007 börjat stiga till rimliga nivåer, har på grund av finanskrisen och lågkonjunkturen sjunkit kraftigt under 2008 och 2009.¹⁹

Ägarlägenheter är alltså en konkret reform för att komma tillrätta med den icke fungerande bostadsmarknaden. De beskrivs som radhus på höjden, en lägenhet som alltså inte är en del av en bostadsrättsförening utan istället är helt ägd av innehavaren. Det här framställs som ett sätt att ordna upp hyresmarknaden eftersom denna ägarform skulle öppna för en längre och mindre reglerad uthyrning.²⁰ Ett annat mål är att rörligheten på bostadsmarknaden ska öka. I regionanalysen för Stockholms län skrivs att flexibiliteten på bostadsmarknaden måste öka. Under rubriken *Rörligheten på bostadsmarknaden begränsad* står att läsa:

Bristen på bostäder minskar rörligheten. För att de som önskar flytta ska kunna hitta en ny bostad underlättar en viss vakansgrad på bostadsmarknaden. Det finns fler faktorer som påverkar rörligheten. Höga transaktionskostnader. Bland annat reavinstkatt och avgifter i samband med köp – i kombination med låga förvaltningskostnader – sänkt fastighetsskatt och avdrag för räntekostnader – påverkar rörligheten på ägandemarknaden. [...] Bostadsmarknaden påverkas genom de flyttkedjor som skapas då människor byter bostad.²¹

Jag tänker på min egen, och tusentals andras, mycket flexibla rörlighet på bostadsmarknaden. Jag har svårt att förstå att den enda lösningen som presenteras på mitt problem med att hitta en stabil bostad är mer flexibilitet. Och mitt problem med att ha ett eget privat hem, verkar vilja bli löst med mer privatiseringar för andra.

På Stockholm stads hemsida *Bilda bostad* presenteras den bostadspolitiska åtgärd som varit mest framträdande från Stockholms politiker de senaste fem åren. Att bilda en bostad skulle kunna vara riktat till mig och andra bostadsletare i staden, men det handlar inte om att bilda nya hem; det handlar om att ombilda hyresrätt till bostadsrätt. Den argumentation som kan följas på hemsidan beskriver hur denna ombildning handlar om ”din egen bostad – ditt eget val”, en ombildning beskrivs som ett sätt att öka trivsel, trygghet och inflytande över boendet.²² Men i de undersökningar som gjorts bland de som köpt ut sina hyresrätter till bostadsrätter är det inte

19 Budgetpropositionen 2010

20 Budgetpropositionen 2010
www.alliansen.se

21 S32 *Läget i länet Bostadsmarknaden i Stockholms län 2010* Rapport 2010:09 Länsstyrelsen Stockholms län

22 <http://www.bildabostad.se>

självbestämmandet eller tryggheten som står överst över anledningar till köpet; det viktigaste är den ekonomiska vinsten. I Utrednings- och statistikkontorets enkät valde 64 procent av de nya bostadsrättsinnehavarna "köpet var en god investering" som den viktigaste anledningen till beslutet att ombilda lägenheten.²³ Lägenheterna som sålts har nämligen sålts med ungefär 40-60 procents rabatt jämfört med marknadspriserna. På en hemsida *Stockholmsrean*, som drivs av socialdemokraterna i opposition, listas på en karta vilka kvadratmeterspriser de före detta hyreslägenheterna sålts ut för och hur mycket det ungefärliga marknadspriset ligger på. I den utköpta lägenhet där jag för tillfället bor i andra hand har staden Stockholm sålt för 9.212 kr/m² medan de nya bostadsrättsinnehavarna kunnat sälja för priser nära 35.000 per kvadrat.²⁴ Den förklaringen till det billiga priset som anges på bilda.bostad.se är att lägenheterna inte säljs separat utan som delar av hela fastigheter. Men ändå är det en tydlig ideologisk vilja till utförsäljning. I en intervju i Dagens Nyheter säger statsminister Fredrik Reinfeldt att det varit rätt att ombilda lägenheter i Stockholms innerstad och att "hyresrätten som idé" inte fungerar där.²⁵ I en bostadspolitisk debatt om Stockholm anordnad av Timbro uppvisas samma syn på hyresbostäder som ett sämre alternativ. En man ur publiken säger "folkhemmets barn har blivit lite för gamla för att bo i knät på mamma pappa samhället". De bostadspolitiska lösningarna är att införa marknadshyror, dämpa efterfrågan i attraktiva områden och helt enkelt "låta människor betala vad de tycker det är värt". Som Joakim Larsson, moderat borgarråd med ansvar för bostadsfrågor, säger: bostaden ska helt enkelt bli en vanlig vara.²⁶ Men varför är det att sitta mer i samhällets knä att ha en reglerad hyra än att köpa ut sin hyreslägenhet i det som i debattan beskrivs som "en förmögenhetsöverföring"?

De bostadspolitiska åtgärder som genomförs och föreslås är alltså: utförsäljning av hyresbostäder, ökad rörlighet på bostadsmarknaden, införande av marknadshyror och skattelättnader för den som hyr ut i andra hand. Allt framställs som sätt att öka individens valfrihet. De få gånger bostadsbristen nämns som ett samhälleligt problem är det för att det eventuellt hindrar tillväxten. Men jag och många med mig har inte någon lägenhet att köpa ut och på min egen bostadsmarknad skulle jag önska mindre rörlighet. Och hur fri att välja är en av tusen sökande av andrahandsboende på blocket? Rökfri, djurfri, snusfri men knappast fri.

Problemet med att få politisk respons för problem som rör hemmen, det personliga, är just att det stannar i det privata. Ett personligt misslyckande behöver inte lösas genom en gemensam politik. Om anledningen till mina bostadsproblem är att jag inte hittat rätt objekt, så som det kan verka i bostadsbilagorna och mäklarannonserna (vilket i princip är samma sak), att jag inte stått i rätt köer tillräckligt länge, att jag inte gjort bostadskarriär, att jag inte känner rätt personer, är tillräckligt rik och lyckad; helt enkelt: om jag är så dålig får jag skylla mig själv.

Men om jag istället försöker se min situation som en del i något större så upptäcker jag fort att mitt personliga problem visst delas av hundratusen andra i Sverige. Alla historier om uppsagda hyresavtal, betalda överhyror, hyresvärdar som övervakar i trädgården, maffiakompisar som vill kräva in överhyran, allt som flyttats, skavts, slängts, tappats, de låtsade pojkvännerna, delade sängarna, sofforna, madrasserna under soffbordet, föräldrar som skaffar släpvagn, de konstiga lakanen som måste inköpas till den stora sängen som ingick i lägenheten, erbjudandena om bostad mot porrfil, galna grannar som klagar över att vi går för hårt på golvet, Sofia som bara minns hemmens dörrhandtag, ytterdörren som var för liten, hem där grannarnas sms-signaler hörs genom väggarna. Jag minns inte vilka minnen som är mina längre. De måste bli våra. Allas.

23 s.79 Werne 2010

24 www.stockholmsrean.se

25 Granstrand, Lasse Dagens Nyheter 14 februari 2011 s 6-7

26 *Mitt hem är min borg* Bostadspolitiskt seminarie anordnad av Timbro

2. Att göra det personliga politiskt

I Hanna Arendts bok *Människans villkor (The Human Condition)* från 1958 definieras den privata sfären av brist; bristen på andra, den utomstående blick som ger objektivitet. Vad andra kan dela och observera är det som uppfattas som verkligt. Även de starkaste känslor och förnimmelser inom oss själva är otydliga om de inte omvandlas till något som kan erkännas utanför oss, av en offentlighet. Arendt exemplifierar med fysisk smärta som den ultimata utestängningen, när du är helt fången i din egen kropp. För att något ska bli möjligt att politiskt förändra måste det föras ut i det offentliga. Arendt refererar även till medeltida kopplingar mellan egendom och offentlig röst. Egendom definieras hon som ärvda tillgångar i land och byggnader. Under medeltiden var egendom en förutsättning för en offentlig position.²⁷ Det är inte längre medeltid men fortfarande är det svårt att få offentlig diskussion om ett problem som definieras som privat och som dessutom i sig innebär en brist på egendom.

För att lyckas lösa frågan om ett politiskt problem i den privata sfären tänker jag igen på sloganen: Det personliga är politiskt. I Helen Stratfords text *Micro-strategies of resistance* hittar jag en diskussion utifrån denna slutsats. Här är det personliga sett som den punkt där maktstrukturer är som tydligast:

Foucault's contention that the large-scale organization of power is connected to the most minute and local practices witnessed at the detail and intimate levels of everyday life, not least at the site of the body, align with feminist understandings of "the personal as political". It holds particular relevance to those who traditionally have been confined to the most local and personal realms of life. Here, at the extremities of the network, its effects are felt most severely²⁸

Foucaults argument att den storskaliga organiseringen av makt är kopplad till de mest obetydliga och lokala vanor observerade i detaljerade och intima nivåer av vardagslivet, inte minst i kroppen, lierar sig med den feministiska förståelsen av "det personliga som politiskt". Det är särskilt relevant för dem som traditionellt inskränkts till de mest lokala och personliga delarna av livet. Här, i utkanten av nätverket, blir dess effekter mest kännbara.

Enligt det här synsättet är periferin, här beskrivet som det mest personliga, därför också den plats där ett motstånd bör bli formulerat. Men hur ska de berättelser från periferin få en plats i offentligheten, om det är den plats där förändring kan ske? En viktig fråga måste vara att sudda ut den tydliga gränsen mellan den privata och offentliga sfären. I texten *Agorafobi* av Rosalyn Deutsche finns flera förslag på sätt att bryta upp den här dikotomin. Offentligheten kan förstås som mer än bara en fysisk plats. Snarare kan den förstås som ett språk; Deutsche refererar till Thomas Keenans text:

The public sphere (...) is not, as in traditional conceptions, an exterior space that we enter as private beings simply to use language impartially. It is "structured like a language" and thus makes impartiality inconceivable. Keenan's public sphere surpasses the level of the single individual and is more than a mere collection of other individuals. In this sense, the idea of a public sphere that is like language is no different from any other conception of the public. But, unlike classical notions of the public sphere, the public sphere modeled on language is not strictly opposed to the individual. Instead, it problematizes the possibility of a clear separation between public and private realms.²⁹

Uppdelningen mellan privata och offentliga är också kopplade till en uppfattning om det offentliga som en neutral plats utan konflikt, där det helst ska råda konsensus. Det offentliga förväntas sträva mot att allt förhandlas på en jämlik nivå. Skillnader placeras i det privata, och kan därför anses vara

²⁷ Arendt, Hanna *Människans villkor* 1958

²⁸ Stratford, Helen *Micro-strategies of resistance* 2007

²⁹ Deutsche, Rosalyn *Agorafobi* 1996:108

oviktiga för den offentliga diskussionen. Det privata blir en opolitisk, icke-analyserad sfär och i det offentliga förväntas alla vara lika. Därför blir det väldigt viktigt att störa den tydliga uppdelningen.

Rosalyn Deutsch tar upp ett exempel på en utställning i New York 1982 som hette *Public Vision*. Här utvidgades offentligheten till att omfatta även blicken, uppfattningen om en objektiv (manlig) blick ifrågasattes.³⁰ En konstnär som arbetat mycket med att ta det som ansetts privat in i offentligheten är Felix Gonzalez-Torres. Han fotograferade sin obäddade säng och klistrade upp fotot som reklamaffischer. Han fotograferar och det betyder kampen för homosexuellas rättigheter, jag fotograferar och det betyder sån här är bostadssituationen. I texten till utställningskatalogen skriver David Deitcher om det cykliska och det lineära i Gonzalez-Torres konst. Det lineära får stå för det industriella, rationella, kommersiella. Det cykliska är naturen med dagar, årstider, år. Deitcher tolkar Gonzalez-Torres verk som ett sätt att beskriva hur vår vardag alltid levs i skärningspunkten mellan den lineära och cykliska.

Jag har funderat mycket över cykler i mitt flyttande. Jag tittar på träden och planterar mina lökar. Men det linjära får mig att flytta innan cykeln kommer tillbaka. Cykeln blir istället hur flyttkartongerna återigen fylls. Det beständiga blir inte platsen. Istället kan den affisch av himmelen som jag tagit på en utställning av Felix Gonzalez-Torres bli en fast punkt. Jag sätter alltid upp den, med nålar, över min säng. Ett verk i min utställning *Bostad sökes* består av fjorton fotografier av himlen. Det heter *Inte ens himmelen – utsikt från fjorton bostadstillfällen* och har sin utgångspunkt i en känsla av rotlöshet. På samma sätt som i romantiska sorgliga sånger har jag tittat upp mot himmelen för att hitta något som förenar alla mina hem. I ett hopplöst försök att hitta något fast har jag vänt mot himmelen, men förstås upptäckt att inte ens himmelen är sig lik. Istället för att visa på tid, som de ständiga förändringarna av moln och väder egentligen gör, har jag åkt till alla platser jag bott och låtit himmelen visa på plats istället för ett ögonblick. Platser och hem som alla varit längre eller kortare ögonblick.

Foucault skriver i essän *Nietzsche, genealogi, historia* om detaljernas betydelse för en ny historiesyn. Han argumenterar för en ny historisk metod: genealogi. Denna nya historiesyn skulle inte söka efter en utvecklingslinje utan tvärtom leta efter avbrott, avvikelser, den historia som aldrig blev. En historiesyn som försöker fragmentera det som setts som enhetligt. För att hitta spår av de här historierna måste man tålmodigt söka på oväntade platser, ställen som verkar sakna historia. Man måste söka de enskilda händelserna, detaljerna.³¹ Som jag förstår det är den linjära historien, där man söker efter de händelser som lett fram till nu, alltid en berättelse för de i maktposition. Det här är ju en klassisk tanke som liknar uttrycket att segrarna skriver historien. Men i den här texten av Foucault finns ett förslag till en utväg: att titta på det avvikande, skamfulla, ouppfyllda, i den egna kroppen, i det grå. I detaljerna.

I mitt arbete funderar jag mycket över detaljer, de punkter där den anpassning och underordning min bostadssituation ger, blir tydliga. Som i verket *Vågar du borra i dina väggar? Spik mot betongvägg i andrahandslägenhet*. Ett verk som består av krokiga spikar ihopsparade från försök till upphängning i mina olika andrahandskontrakt.

Vikten av detaljer är mycket närvarande i Tom Alandhs film med Annika Östberg, *Att stå utanför och se i*. Hon har blivit överförd till Sverige efter 29 år i amerikanskt fängelse. Under filmen får vi följa henne när hon kommer till sitt utslussningsboende, hennes första olåsta avdelning sen fängelsesdomen. Hon pratar om alla saker runt sig; lakanen, reklamskyltarna, snön. Allting är nytt och fyllt av mening. Hon går runt i sitt nya rum, tar på alla saker, säger att hon är rädd att de kanske

30 Deutsche, Rosalyn *Agorafobi* 1996:64ff

31 Foucault, Michel *Nietzsche, genealogi, historia* 1980

ska försvinna.³² Jag känner igen det här sakbeteendet från mig själv. Jag förstår inte något om 29 års inlåsning, men jag förstår vikten av detaljerna. Annika Östberg talar om alla saker i sin närhet: snön, reklamskyltarna, de lakan hon får till sin säng. Jag minns hur jag tyckt det varit otroligt viktigt att kunna spara gammalt inslagningspapper. Att gå på gång flytta med alla gömmor av bra-att-ha-saker. Gummisnoddar, små snören, påsklämmor och återanvända häftstift. Det hopvikta sparade inslagningspappret. Att ha makten att behålla dessa småsaker trots det opraktiska i att ännu en gång packa upp och ned dem.

I Tom Alandhs film börjar Annika Östberg gråta när hon får sina första egna nycklar. Självklart gråter hon, för makten att låsa och öppna sin egen dörr har hon inte haft på 29 år. Jag kan låsa och öppna där jag bor, men min maktlöshet ligger i att dörren inte är min egen. Mina nycklar är bara tillfällig makt. I verket *Jag har kvar alla mina nycklar* leker jag med tanken att jag skulle kopiera och behålla nycklarna till alla de andrahandskontrakt jag haft. Ett skifte i makt som skulle vara möjligt om alla dessa fogliga andrahandshyresgäster slutade inordna sig. Det skulle finnas enorma mängder nycklar som kunde öppna så många dörrar. Samtidigt är mitt verk inte ett hot – mina egenhändigt gjutna nycklar är minnen av dörrar som kunde öppnas. I sin klumpiga skeva nyckellikhet är de uppenbart oanvändbara som dörröppnare. Ingen tidigare hyresvärd kan bli hotad. Nycklarna är snarare patetiska i sitt försök att likna makt.

En konstnär som använt det noggranna undersökandet, en annan metod Foucault nämner, är John Smith. I sin film *Home Suite* från 1993-94 dokumenterar han tålmodigt detaljerade förändringar och förbättringar i ett hem där han levit i många år. Filmen går långsamt genom rummen, den är mer än en timme lång. Han berättar historier bakom alla spår och slitningar huset bär. Rummen är övergiva och delvis förfallna men inte förrän i slutet av filmen, när han går ut på gatan, förstår man att huset är det sista som står kvar i ett kvarter av rivna hus.³³

En ännu mer omfattande undersökning är den som Walid Raad genomför i sitt delvis påhittade, insamlade material om Libanons inbördeskrig. Här är också detaljerna viktiga för att berätta en annan historia än den som rapporteras i tidningar. Ett exempel är verket *Miraculous Beginnings* där en serie av fotografier sägs ha tagits av en man varje gång han trodde att kriget var slut. Raads verk är också mycket fina och använder sig ofta av en estetik som motsäger det tunga innehållet. Som i verket *Let's be honest, the weather helped* som består av fotografier från beskjutna hus i Beirut som täckts med färgglada prickar. Varje färg representerar att ammunitionen är importerad från ett visst land.³⁴

Jag har inte sett någon utställning med Walid Raad, men när jag bläddrar i hans kataloger är titlarna minst lika betydelsefulla som fotografierna. Det liknar hur jag själv arbetar med i mina verk. Det jag gör startar ibland i text, titel. Som i verket med spikarna beskrivet ovan. Men lika ofta har verken sin utgångspunkt i själva undersökandet. I ett intresse för det nästan osynliga, den vardagliga arkeologin. En konstnär som gör detta tydligt är Koo Jeong-A. Hon bor ofta i sina utställningsrum en tid och använder sig av det hon hittar. Genom att arrangera papper på en hylla, krossa värktabletter till berg, balansera blyertsstift till byggnader eller placera plastförpackningar mot varandra skapar hon nya världar.³⁵

I en annan mycket refererad text *Övervakning och straff* skriver Foucault om fängelsesystemets utveckling. Från att inrikta straffet på den bestaffandes kropp övergick straffet till försök att disciplinera fångens tankar. I en tydlig bild av ett fängelse där cellerna byggs så att de ständigt kan

32 Alandh, Tom *Att stå utanför och se in* 2010

33 <http://johnsmithsfilms.com>

34 Raad, Walid *Miraculous beginnings* 2010
Scratching on Things I Could Disavow 2007

35 Koo Jeong-A *koo jeong-a* 2001
Moderna museet projekt 1998

övervakas visar han på hur fångarna själva disciplinerar sitt eget beteende. Det krävs inte ständig övervakning, bara hotet om ett vakande öga får internerna att övervaka sig själva.³⁶ Jag tänker på denna självdisciplinering när jag analyserar mitt eget beteende. När jag bott svart har jag ofta tänkt mycket ologiskt. Varit rädd att krukväxterna ska avslöja mig för mina grannar. Kanske står de på gatan och spanar mot just mitt fönster. Jag har gått av vid fel våningsplan och slutat lyssna på musik. Ett tag tänkte jag att jag inte ens kunde röra mig normalt i mitt eget hem. Jag tänkte att mina fötter lika gärna kunde vara ihopknutna med ett steglångt snöre, jag skulle ändå inte märka någon skillnad för jag rörde mig ändå alltid i små försiktiga steg över golven.

I min film med arbetsnamnet *Bakom min rygg* ser man en lägenhet genom en dörrkikare. Ytterdörrens titthål har vänts inåt och det första man ser är en hall. Efter ett tag börjar filmen röra sig inåt lägenheten, genom ett sovrum och in i köket. Vi kommer nära disken i diskhon och börjar sedan sakta backa ut mot hallen och ytterdörren igen. I andra verk har jag försökt bryta med min självövervakning; som i en fotoserie med arbetsnamnet *Stockholmsvit*. Här mäter jag med min kropp upp ett rum i en alldaglig miljonprogramslägenhet. Jag sträcker ut mig längs golvlister och viker benen runt garderober. Det här verket bygger på en tradition av feministisk konst som använt sig av den egna kroppen i förhållande till arkitektur. Men de verk jag sett har oftast varit i stadsmiljö, utomhus. Som exempelvis Valerie Exports uppmätningar av trottoarer och trappor. För mig startade fotoserien i en vilja att bevisa för mig själv att jag kunde bryta med den starka begränsning som min boendesituation gav. I ett omöjligt onödigt trots visa att fast jag bor dåligt, trångt och svart kan jag röra mig på andra sätt än de förväntade.

För att återgå till utgångspunkten av den här texten så handlar en egen bostad om makt. En osäker boendesituation böjer oss, viker oss, vänder knäna mot varandra. Den som söker ett andrahandskontrakt bland tusentals andra passar in sig i mallen, den som bor svart disciplinerar sig själv helt duktigt och blir sällan den som kräver sin rätt och politisk förändring. Att ta en position för att höras är beroende av materiella förutsättningar. För att ha en egen röst behövs ett eget rum.

Huvudfrågan i Virginia Woolfs klassiska essä *Ett eget rum* från 1928 är vilka förutsättningar som krävs för att kunna skriva skönlitterärt. Hon har fått en förfrågan om att föreläsa om kvinnor och litteratur (women and fiction) och den slutsats hon drar utifrån ämnet är att kvinnor behöver ett eget rum med en dörr som går att låsa och en inkomst på 50.000 pund om året.

What were the conditions in which women lived, I asked myself; for fiction, imaginative work that is, is not dropped like a pebble upon the ground, as science might be; fiction is like a spider's web, attached ever so lightly perhaps, but still attached to life at all four corners. [...] when the web is pulled askew, hooked up at the edge, torn in the middle, one remembers that these webs are not spun in mid-air by incorporeal creatures, but are the work of suffering human beings, and are attached to grossly material things, like health and money and the houses we live in.³⁷

Under vilka villkor levde kvinnor, frågade jag mig själv; för diktverk, fantasiarbeten som de är, faller inte som ett grus mot marken, som vetenskap kanske gör; diktning är som spindelväv, kanske ytterst lätt fästad, men ändå fästad vid livet i alla fyra hörn. [...] när nätet dras isär, hakas fast i kanten, rivs sönder i mitten, minns man att dessa vävar inte är spunna i luften av okroppsliga väsen, utan är arbeten av lidande människor och de är fästade till grovt materiella ting som hälsa och pengar och husen vi bor i.³⁸

Den materiella omgivningen är hela tiden närvarande i Virginia Woolfs text. Det är tabu att prata om vilken mat som äts under luncherna, skriver hon. Istället fokuseras det alltid på de intressanta

36 Foucault, Michel *Övervakning och straff* 1980

37 Woolf 1928 s43

38 Ordet "work" blir verk i den svenska översättningen av Jane Lundblad, men jag tycker att ordet arbete är viktigt i sammanhanget. Verk för lättare tankarna till något som kommer till en, ett arbete måste författaren själv utföra.

diskussioner som förs. Men hon bestämmer sig i sin text för att bryta mot den här konventionen. Och dessa luncher och andra delar av det materiella livet påverkar även det intellektuella. De begränsningar i tid, avskildhet och tillgång till omvärlden som Woolf ser i kvinnors liv anar hon spår av även i den litteratur som skrivits av kvinnor. Hon ser hur indignationen och ilskan lyser igenom i texten. I ett exempel om Jane Austen skriver Woolf:

She will write in a rage where she should write in calmly. She will write foolishly where she should write wisely. She will write of herself she should write of her characters. She is at war with her lot.³⁹

Hon kommer skriva i raseri när hon borde skriva lugnt. Hon kommer skriva dumt när hon borde skriva klokt. Hon kommer skriva om sig själv när hon borde skriva om sina karaktärer. Hon är i krig med sin plats.

Woolf fantiserar i sin text över vilka mästerverk 1800-talets författarkvinnor skulle åstadkommit om deras villkor varit bättre. Och självklart är det en lockande tanke, men samtidigt är det ju just den andra erfarenheten, den av begränsningar, som behöver ges plats. Författare som Moa Martinsson eller Elsie Johansson är begåvade och fantastiska författare inte bara trots de begränsningar de tidigare haft i sina liv, utan även tack vare de erfarenheterna. Jag är nära att förvirra mig här; jag har ingen som helst längtan efter en myt om en lidande, och därför begåvad, konstnärssjäl. Jag tror helt och fullt på att bra förutsättningar ger bättre konstnärliga arbeten. Men det behövs konstnärliga arbeten som skildrar även de materiella förutsättningar som inte är bra. Under förra året bodde jag svart i ett sjutton kvadratmeters rum. Jag hade tankar då på att göra konst som skulle vara ett motstånd mot den pressade bostadssituationen. Men det fungerade väldigt dåligt. Jag hade fullt upp med att klara av det utan konst. Nu bor jag större och kan prata med mina grannar. Jag vet att jag får stanna åtminstone ett halvår och jag kan sitta vid mitt eget köksbord och skriva det här. Utanför står tallarna och nu när snön smält brukar några barn springa över backkrönet.

Virginia Woolf beskriver hur hon får ett arv som gör henne ekonomiskt oberoende. Detta blir oerhört betydelsefullt och skulle hon välja mellan den nyvunna rösträtten och pengarna skulle hon välja pengarna. De ger en större frihet. Jag har all makt att uttrycka mig. Rösträtt, uppsats, utställning. Jag skulle gärna skriva att jag också har ett rum som kommer fortsätta att vara mitt eget, men något kontrakt på en lägenhet kommer jag nog inte skriva. Det har gått över åttio år sedan Virginia Woolf hoppades på ett eget rum, men ändå kommer även jag att vara beroende av mina äldre rika släktingar för att få min frihet. Mina föräldrar är de som kan ge mig en bostadskarriär.

Men just nu sitter jag vid mitt köksbord och ser solen gå ned bakom vad jag kan kalla mina tallar. Snart ska krokuslökarna jag satte i höstas komma upp. Snart ska jag packa och flytta vidare. Nästa år får någon annan se krokusarna bli lila. Men det här året är jag här. Och tallarna står stilla i backen.

Litteraturlista

- Arendt, Hanna *Människans villkor* University Press of Chicago 1958
- Boverket *Var finns rum för våra barn?- en rapport om trångboddhet i Sverige* Boverkets kopiering, Karlskrona september 2006
- Dagens Nyheter 14 februari 2011
- Deutsche, Rosalyn *Agorafobi* ur *Kairos – Konst, makt och politik* red. Sheikh, Simon, Författarna och raster förlag, Litauen 2007
- Fridolin, Gustav *Blåst - Nedskärningsåren som formade en generation* Ordfront förlag 2009
- Foucault, Michel *Nietszsche, genealogi, historia i Diskursernas kamp* Brutus Östlings förlag 1993, originalet 1980
- Övervakning och straff – fängelselets födelse* 1975
- Granestrånd, Lasse i *Dagens Nyheter* 14 februari 2011 s 6-7
- Gonzalez-Torres, Felix, text Deitcher, David, *Magasin 3* Stockholm konsthall 1992
- Hedelius, Patricia i *Dagens Nyheter* 12 november 2010
- Kaask, Helena i *Svenska Dagbladet* 18 augusti 2011
- Koo Jeong-A *koo jeong-a* red. Belot, Olivier, Yvon Lambert, Paris 2001
- Moderna Museet Projekt* Moderna Museet, Stockholm 1998
- Länsstyrelsen Stockholms län *Läget i länet Bostadsmarknaden i Stockholms län 2010* Rapport 2010:09 Elanders tryckeri 2010
- Myrdal, Alva och Gunnar *Kris i befolkningsfrågan* Bokförlaget Nya Doxa, Nora, omtryck 1997 av andra upplagan Albert Bonniers förlag, Stockholm 1934
- Raad, Walid *Miracoulous beginnings* red. Borchardt-Hume, Achim, Whitechapel Gallery, London, tryck EBS, Italien 2010
- Scratching on Things I Could Disavow* Verlag der Buchhandlung Walter König, Köln 2007
- Stratford, Helen *Micro-strategies of resistance i Altering Practices – Feminist politics and poetics of space* red. Petrescu, Doina Routledge Oxon/New York 2007
- Thörn, Catharina *Hem ljuva hem* i *Tidskrift för genusvetenskap* nr3 2007 red. Edgren, Monika och Sarrimo, Cristin, Malmö 2007
- Werne, Kent *Du sköna nya hem – om utförsäljningen av allmännyttan* Ordfront förlag, Stockholm 2010
- Woolf, Virginia *A room of one's own* Penguin Books London, 1945: första utgåvan 1928

Andra källor

Alandh, Tom *Att stå utanför och se in* SVT dokumentär 2010

<http://www.svt.se>

Budgetpropositionen 2010

<http://www.riksdagen.se> måndagen 28 mars 10.15

<http://www.alliansen.se>

27 mars 2011

<http://www.berns.se/extra/tools/parser/?url=/html/parse/offer.html&id=1437&lang=se>

22 mars 2011 09.02

<http://www.bildabostad.se/sv/>

fredag 25 mars 2011 11.25

<http://www.bostad.stockholm.se/en/Om-oss/Organisation/Framtid/>

fredag 18 mars 2011 11.45

<http://www.bostad.stockholm.se>

28 september 2010

<http://www.johnsmithfilms.com>

25 september 2010

<http://stockholm.se/-/Sok/?q=bostadsbrist>

söndag 27 mars 2011 12.36, 19.04

<http://www.stockholmsrean.se>

29 mars 2011

Mitt hem är min borg – poddradio från bostadspolitisk debatt 2010-04-19

<http://www.timbro.se>

15 mars 2011 15.15